

доручає розібрати конфлікт за землю в Зазірках та Чорторії між місцевими козаками та сином покійного Михайла Миклашевського – Стефаном (105, 113); 1 листопада задовольняє скаргу глухівського козака Хоми Кузьминича та суходільського вїгта А. Риленка, який захопив частину його земель (130); 06.03.1723 р. підтверджує права Петропавлівського монастиря на Мутинський перевіз (241). 24.10.1722 р. він зміцнює глухівську пошту для поліпшення зв'язку з полтавським комендантом Чичеріним, поліпшує і постачання фуражу кавалерії, яка стояла в Глухівській сотні (118, 119). 30.10.1722 р. у полкових і сотенних містах і, в першу чергу, в Глухові мали відбутися молебні на честь перемог царських військ на Кавказі (126). Ряд універсалів Полуботка спрямований на поліпшення транспортного сполучення Глухова, через який мав проїжджати турецький посол Капучі-баша (151, 156).

Є й кримінальні справи. 15.10.1722 р. Полуботок дав наказ розшукати втікача з глухівської тюрми київського монаха чи псевдоченця Йосифа (Рувима) (115), кріпака-втікача з Рильського повіту, який разом із сім'єю втік до Гетьманщини (202), а 28.02.1723 р. доручає розглянути скаргу на глухівського козака Мартина Демиденка, який, гуляючи на весіллі, зайшов у двір Терешка Грушенка, жорстоко побив його з матір'ю (233). 19.02.1723 р. він наказує розглянути скаргу священика храму св. Анастасії в Глухові Мойсея, на якого 2 лютого напали під час нічлігу в с. Локотки, побили його батька (Гаврила Бучка) (233). В журналі гетьманської канцелярії 1722–1723 рр. відзначаються прибуття до Глухова різних значних осіб, ревізії державного скарбу, видання указів, написання листів до полковників, конфліктні справи, як от тулиголовського козака Петра Івановича з глухівським сотником Іваном Мануйловичем за млин тощо. Тут же містяться згадки про відомого мемуариста Якова Марковича, літописця Г. Грабянку (343).

Таким чином, гетьманські універсали є цінним джерелом з історії Глухова й Глухівщини гетьманських часів, особливо з кінця XVII ст. Подальші їх публікації, насамперед гетьманів Івана Скоропадського та Данила Апостола, дозволять ліквідувати ряд «білих плям» в історії краю.

Посилання

1. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). – К.–Львів, 2004. – Д. I № 55; Універсали Івана Мазепи. – К.–Львів, 2006. – Д. I № 55; К.–Львів, 2002. – № 67.
2. Документи Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. – К., 1961. – № 474; Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича... – № 22.
3. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). – № 179, 209, 211.
4. Там же. – Додатки. – № 6; Універсали Івана Мазепи. – К.–Львів, 2006. – № 1; Додатки. – № 50.
5. Там же. – № 326–331, 389, 406. Див. також № 199, 234,

232 (останній універсал був виданий Брюховецьким під час його перебування у Глухові).

6. Там же. – № 413, 426, 452, 454, 613, 614.

7. Там же. – Додатки № 75–76.

8. Універсали Івана Мазепи. – К.–Львів, 2002. – № 47–49, 91, 128, 289, 290, 372, 67.

9. Там же. – К.–Львів, 2006. – Додатки. – № 58.

10. Універсали Павла Полуботка (1722–1723). – К., 2008. – 719 с.

Мызык Ю.А. Універсали гетманов України як источник по истории Глухова и Глуховщины XVII–XVIII ст.

В статье рассмотрен весь комплекс гетманских универсалов (до И. Скоропадского и частично писем (Б. Хмельницкого), проанализированы сведения в них о Глухове и Глуховщине, определены основные сюжеты. Отмечено, что о Глухове почти не упоминается в универсалах, и лишь во времена И. Брюховецкого их количество быстро возрастает, что было очевидно вызвано переселением людей с Правобережья на Левобережье во времена Руины.

Ключевые слова: Глухов, гетманские универсали, письма, владения

Mytsyk Yu.A. Decrees of the Ukrainian hetman as a source on Hlukhiv's and Hlukhivshchina's histories in XVII–XVIII.

In article it is considered all complex of hetman decrees (to I. Skoropadskiy and some letters of B. Khmelnytskyi), it is analysed data in them on Hlukhiv and Hlukhivshchina, it is defined the main plots. It is noted that Hlukhiv it is almost not mentioned in decrees, and only at the time of I. Briukhovetskyi their quantity quickly increases that was obviously caused by resettlement of people from the Right bank on the Left bank in times of Ruins.

Key words: Hlukhiv, hetman letters, estates.

06.03.2015 р.

УДК 94 (477):-05 І.Золоторенко

С.Ю. Степенькін

СІВЕРСЬКИЙ НАКАЗНИЙ ГЕТЬМАН ІВАН ЗОЛОТАРЕНКО

У статті досліджується біографія наказного гетьмана Сіверського Івана Золотаренка. Вказано, що він народився на Правобережній Україні в місті Корсуні. Однак відомим він став на посаді наказного гетьмана Сіверського. Проаналізовано його діяльність на посадах наказного гетьмана, корсунського та ніжинського полковника.

Ключові слова: Іван Золотаренко, Сіверщина, наказний гетьман, ніжинський полковник.

В історії України дуже важливим періодом була Національно-визвольна війна середини XVII ст., коли була відновлена, здавалося втрачена вже, українська державність. Основна заслуга в цьому належала гетьману Богдану Хмельницькому. Однак, в досягненні перемоги значну роль відігравали його соратники, адже ця війна розкрила військовий талант не тільки Хмельницького, а й

Максима Кривоноса, Івана Богуна, Данила Нечая та багатьох інших. Серед визначних українських військових діячів слід також виділити Івана Золотаренка. І хоча він народився і прожив значну частину свого життя на Правобережній Україні, в місті Корсуні, однак славу він здобув, будучи наказним гетьманом Сіверським. Перебуваючи на цій посаді, він керував українськими військами під час зайняття частини Білорусії.

Іван Никифорович Золотаренко народився у місті Корсуні в заможній міщанській родині, можливо, на початку XVII ст. [9, 16]. До середини цього століття його прізвище не згадувалося на сторінках історичних хронік. Вперше воно з'явилося у Реєстрі Війська Запорізького 1649 р. У ньому в Полковій сотні Корсунського полку було вписано Золотаренка Івана [10, 131]. Вдруге про Золотаренка згадується вже у 1651 р. Тоді, 30 липня, в Корсуні Богдан Хмельницький обвинчався з корсунською міщанкою Ганною Золотаренко. От вона і посприяла своєму братові Івану в політичній кар'єрі. Вже у вересні він був відправлений гетьманом у складі посольства до Москви на переговори про військову допомогу [2, 126]. Наприкінці року відбувся заколот козаків Корсунського полку проти виконання умов Білоцерківського договору. Цей заколот було придушено і на початку 1652 р. Хмельницький поставив корсунським полковником лояльного до себе Івана Золотаренка [6, 343]. Його задачею було втримати Корсунський полк від подальших виступів, що і було зроблено. Будучи корсунським полковником, Золотаренко брав участь у розгромі польської армії під Батогом 1652 р. [4, 208].

Полковником у Корсуні Іван Золотаренко був лише півроку, оскільки вже у липні 1652 р. він видав універсал, у якому підписався як ніжинський полковник. Установити, у зв'язку з чим його перевели до Ніжина, нам не вдалося.

Будучи ніжинський полковником, Іван Никифорович намагався бути у гарних стосунках з різними суспільними станами. Оскільки Ніжин був одним із найбільших торговельних центрів України, полковник охороняв привілеї міщан, відповідально ставився до потреб торгівлі. Так, 22 липня 1652 р. він видав універсал купцям, які їхали на Свенський ярмарок до Брянську, з наказом скрізь їх пропускати [13, 265]. Також Іван Золотаренко прихильно ставився до православних монастирів, надавав їм різні маєтності. Наприклад, 18 серпня 1652 р. він надав села Холми, Ядуги, Пральники, Високе та Красний Став Максаківському Киселівському монастирю. Це пожалування було закріплене і його наказом від 3 березня 1654 р. [14, 886–887]. 11 грудня 1653 р. І. Золотаренко дозволив Ніжинському Благовіщенському Красноострівському монастирю мати млин в селі

Нові Млини на річці Сейм [13, 266]. 25 лютого 1654 р. ніжинський полковник разом із полковим суддею Силуяном Мужиловським надав хутір Коростилівський цьому ж монастирю [13, 267]. 18 серпня 1654 р. І. Золотаренко наказав жителям монастирських сіл без опору служити ченцям Максаківського Киселівського монастиря [14, 887–888]. Всі ці пожалування пізніше були підтверджені універсалами гетьмана Хмельницького.

Іван Золотаренко виступив ініціатором побудови кам'яного Свято-Миколаївського собору у м. Ніжині. На будівництво було залучено, крім його особистих грошей, ще й кошти матері, брата Василя, ніжинських козаків та міщан. Про це говорить заповіт ніжинської міщанки Копачовчихи, яка передавала третину своїх коштів «на нову церкву, яка ... за старанням його милості пана Івана Нечипоровича, гетьмана нашого Сіверського ... фондована» [9, 17].

Перебуваючи на різних посадах, Іван Никифорович значно розширив свої земельні володіння. Вже у 1651 р. він мав маєтності у Київському воєводстві [15, 77]. Рясним на отримання маєтків для Золотаренка виявився 1654 р. Так, цього року 3 травня московський цар пожалував полковнику містечко Глухів, 21 серпня – містечко Парзне [7], а 27 вересня – містечко Батурин [1, 174]. До 1655 р. І. Золотаренко отримав у власність також село Липів Рігта слободу Переяславка у Ніжинському полку. Остання «почалася ... від млина, який купив ... Золотаренко і біля нього осадив село» [11].

Перебуваючи на Сіверщині, Іван Золотаренко проявив себе як непоганий військовий, адже вона була прикордонним регіоном і захищала північні кордони країни. Тому Золотаренка було призначено наказним гетьманом, і його задачею було постійно тримати в напрузі польсько-литовські війська. У жовтні 1652 р. козаки Ніжинського полку за наказом «Золотаренка, ніжинського полковника, який є тут тепер наказним гетьманом, виступили і так тихо завдяки симпатії до них селян переправилися через Дніпро, що й собака на них не гавкнув» [4, 57]. Виходячи з прикордонного статусу регіону, Золотаренко змушений був збирати із селянських дворів «на зілля і на свинець ... по два алтина з двору, а з козацьких дворів по алтину з двору» [16, 69].

18 січня 1654 р. Золотаренко, як ніжинський полковник, був серед тих, хто присягнув на вірність московському царю в Переяславі [4, 126]. З цього моменту наступив його справжній «зоряний час», бо Московське царство не задовольнялося приєднанням до себе України. Йому потрібно було більше. Однією з цілей московської експансії стала Білорусія. Україна також мала види на цю країну, адже її населення почало покозачуватися. Завдання приєднання Білорусії до нашої країни й було покладене на плечі Івана Золотаренка.

Активні бойові дії в Білорусії почалися у травні 1654 р. Під керівництвом наказного гетьмана Сіверського українська армія взяла Гомель, Чечерськ, Могилів, Чавуси, а у вересні українські війська, разом із московськими, взяли Смоленськ. Наступного, 1655 р., українсько-московська армія взяла місто Вільно – столицю Великого князівства Литовського.

Ще на початку жовтня 1654 р., зайнявши значну частину Білорусії, Золотаренко направив до московського царя свої вимоги. У них зазначалося, що усі, хто «в Білоруси, в Могилеві і в волості Могилевській назвалися Запорізькими козаками, і всім хто прихилиється до війська (запорізького), нехай буде вільно в нім перебувати» [3, 936]. Фактично він вимагав від царя, щоб той дозволив і у Білорусії влаштувати козацький устрій.

Слід зауважити, що в ті часи логістичної служби в арміях світу не існувало, тому солдати змушені були самі себе годувати. Зрозуміло, що часто це приводило до грабунку населення зайнятих територій. Виключенням не була і Україна. У вересні 1654 р. московський воевода М. Воейков з Могилева скаржився до царя, що козаки І. Золотаренка в Могилевському повіті «села ... розоряли, хліб всілякий твій государів веліли возить до себе під Бихів, млини почали віддавати в оброк і у відкуп, грошові оброки із селян вибирали, ставки, які з рибою ... розпродали, і у селян коней та худобу всіляку забирають, і хліб, що стояв у коморах, продають» [1, 339]. До того ж московити вважали Білорусію вже своєю землею, і це приводило до частих сутичок між ними і українцями. Наприклад, той же Воейков у жовтні 1654 р. писав до московського царя, що московські «стрільці були послані в села для збору хліба, і той ... хліб ті стрільці зібрали й складали по селам на токах... І ... гетьманові ... козаки твоїх ... стрільців із сіл ... вибили, і що намолоченого хліба було, та й те у них відібрали і селянам не веліли возити у Могилев нічого» [1, 427]. У листопаді 1654 р. українців з Могилевського повіту намагався прогнати московський околичний І. Олферьев. Однак «гетьман Іван Золотаренко ... козаків вислати із Могилевського повіту не велів» [1, 436]. Кінець-кінцем московити все ж змусили українців покинути Могилевський повіт, залишивши їм тут «для прокормлення» три волості.

Іван Золотаренко мав круту вдачу. Це інколи приводило його до конфліктів із козаками. Так, московський посланець С. Мартинов повідомляв: «Золотаренка де козаки не люблять, а говорять поміж собою, що ніби-то Золотаренко від Бихова відступив через домовленість з Биховцями, що ті обіцяли великий хабар, да і за те де Золотаренка не люблять, що недавно, напившись п'яний, вбив до смерті суддю войскового Силуяна Мужилівського» [1, 469]. Про вдачу Івана

Никифоровича ходили різні міфічні перекази. Розказували, що він, нібито, був вовкулаком, а тому вбити його не можна.

Багато легенд пов'язано зі смертю І. Золотаренка 27 жовтня 1655 р. під час облоги фортеці Старого Бихова. Їх, в основному, поширювали польські хроністи. Так, «Історія Русів» наводить одну з них. У ній говориться, що Золотаренко був «великим характерником, або чародій, себто волхователь, що володів багатьма дияволами, од яких мав таку незвичну силу у війні». Кулю, якою його застрелив органіст Томаш, кзьонзи освятили і скріпили особливими закляттями, «в ній нуртовина була срібною з латинськими літерами» [5, 176].

Золотаренка відспівали й поховали на батьківщині, у Корсуні. Під час відспівування загорілася церква, і від пожежі загинуло близько 400 осіб. Самовидець у своєму літописі так писав про наслідки цієї трагедії: «И так вмiсто радостнаго праздника мало хто знайшовся в том мiстi, жебы не плакал своїх прiятелей, так в скором часi срокою смертiю погибших: хто отца, хто матки, хто сина, брата, сестры, дочки» [8, 72]. Однак і тут невідомий польський хроніст прикрасив цю подію: «Коли почався похорон, то труп почав рухатися, встав, почав стогнати і страшити... чули теж злий дух, що виходив з трупа...; труп ліг на катафалк, підняв руки з труни, почала текти кров і повстав голос трупа: «Утікайте, утікайте, утікайте!»... Хтось ногою зачепив лампу ... і сила людей загинула, церква і з труною і з усім начинням згоріла» [17, 204 – 205].

Останки І. Золотаренка відспівали після цього в іншій церкві, і він був похований на цвинтарі біля неї. Однак до нашого часу його могила не збереглася. Могильний камінь з неї у 1956 р. було використано під фундамент однієї з хат [12, 28].

Отже, на підставі аналізу значної кількості джерел можна реконструювати життя Івана Золотаренка. Було встановлено, що він у різні часи був наказним гетьманом Сіверським, корсунським і ніжинським полковником. І хоча Золотаренко народився у правобережному місті Корсуні, однак найбільш відомим він став під час проживання на Лівобережній Україні завдяки своїй діяльності на посаді наказного гетьмана Сіверського. В дослідженні життєвого шляху І. Золотаренка є декілька білих плям. Так, на даний час не є можливим встановити точну дату його народження та біографію до початку Національно-визвольної війни.

Посилання

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею – СПб., 1889. – Т. 14. – 902 с.
2. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: В 3 т. – К., 1953. – Т. 3. – 645 с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси – К., 1997. – Т. IX-2. – 872 с.

4. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. – К., 2014. – Т. 3. – 424 с.
5. Історія Русів – К., 1992. – 320 с.
6. Кулиш П.А. Отпадение Малороссии от Польши (1340–1654). – М., 1888. – Т. 2. – 260 с.
7. Лилеев М.И. Иван Золотаренко, нежинский полковник // Институт рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. 61, № 127, 18 л.
8. Літопис Самовидця. – К., 1971. – 208 с.
9. Ніколенко А.Г. Иван Золотаренко // Корсунський часопис. – 1997. – № 5. – С. 16–20.
10. Реєстр Війська Запорозького 1649 року – К., 1995. – 592 с.
11. Сборник архивных материалов по истории Малороссии // Институт рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. 1., № 56538–56729, лаз. 4/13. – 64 л.
12. Степенькіна П.Я., Дремлюк С.П., Ніколенко А.Г., Степенькіна С.Ю. Корсунь староденний. – Черкаси, 2011. – 448 с.
13. Універсали Богдана Хмельницького. – К., 1998. – 382 с.
14. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). – К.–Л., 2004. – 1087 с.
15. Щербак В.О. Формування козацького стану в Україні – К., 1997. – 180 с.
16. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. – К., 1998. – 447 с.
17. Historia panowania Jana Kazimierza przez nieznanego autora. Wołana z rekopismu przez Edwarda Racun'skiego – Poznan, 1840. – 238 s.

Степенькіна С.Ю. Северский наказной гетман Иван Золотаренко

В статье исследуется биография наказного гетмана Северского Ивана Золотаренко. Указано, что он родился на Правобережной Украине в городе Корсуне. Но известным он стал на должности наказного гетмана Северского. Проанализирована его деятельность на должностях наказного гетмана, корсунского и нежинского полковника.

Ключевые слова: Иван Золотаренко, Северщина, наказной гетман, нежинский полковник.

Stepenkin S.Yu. Siversshchyna's order hetman Ivan Zolotareno

The biography of Siversky's order hetman Ivan Zolotareno is investigated in the article. It is indicated that he was born on Right-bank Ukraine in Korsun-city. But when he got exactly on position of Siversshchyna's order hetman. His activity is analysed on positions of order hetman, Korsun's and Nizhyn's colonel.

Key words: Ivan Zolotareno, Siversshchyna, order hetman, Nizhyn's colonel.

27.02.2015 p.

УДК 94 (477):321.11 «165/17»

С.А. Токарев

**КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКІ РОДИНИ
КОРОПСЬКОЇ СОТНІ НІЖИНСЬКОГО
ПОЛКУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII–XVIII СТ.)**

У статті схарактеризовані найвідоміші козацько-старшинські родини Коропської сотні Ніжинського полку другої половини XVII–XVIII ст. Проаналізовано їх походження, родоводи, суспільно-політичну діяльність, майнове становище та шляхи набуття дворянства.

Ключові слова: Ніжинський полк, Коропська сотня, козацька старшина, генеалогія.

За доби Української козацької держави тогочасну соціально-політичну еліту репрезентували насамперед вихідці з козацької старшини. На сьогодні світ побачили численні розвідки, присвячені представникам генеральної, полкової, сотенної та неурядової старшини. Зокрема, окремі аспекти історії та генеалогії козацько-старшинських родів Ніжинського полку висвітлені у науково-довідкових виданнях В. Кривошеї [1; 2; 3], працях О. Морозова [4], В. Горобця [5], Р. Железка [6], С. Степенькіна [7], С. Павленка [8], І. Ситого [9]. Проте актуальним завданням залишається з'ясування персонального складу козацько-старшинських родин регіону і створення генеалогічних розписів представників місцевої еліти.

Коропська сотня Ніжинського полку займала помітне місце в адміністративно-територіальній системі Гетьманщини. Передусім вона відома як осередок обслуги Генеральної військової артилерії. Козаки Коропської сотні також залучались до несення служби при Генеральній військовій канцелярії та інших урядових установах, охорони гетьманської резиденції. Усі ці обставини зумовили формування досить стійких і витривалих козацько-старшинських династій.

Найвідомішою козацько-старшинською родиною Коропської сотні була династія Соломок. Її засновником був покозачений шляхтич Михайло Соломка, котрий отримав чин військового товариша [1, 670; 2, 349]. 7 травня 1678 р. він придбав за 5 кіп у коропського міщанина Костянтина Івасенка комору на ринку. Його син Федір розпочав службу у складі козацького товариства Коропської сотні і 29 червня 1682 р. був приведений до присяги на вірність царям Івану і Петру Олексійовичам [1, 670; 10, 693]. На межі XVII–XVIII ст. він посів уряд коропського сотника [1, 670; 3, 99] і помер до 1714 р. Його дружина Меланія 3 березня 1714 р. продала за 40 золотих двір у с. Карильському Коропської сотні генеральному осавулу С. Бутовичу. В купчому акті згадувались сини покійного сотника Макар, Вакула і Степан. З них лише Вакула Федорович у лютому 1730 р. перебував на посаді коропського городского отамана, а в лютому 1734 р.